

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

O'QUV QUROLLARI TERMINLARINING STRUKTUR VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Xamidjonova Dilnura Muhiddinjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti, stajyor tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'quv qurollari terminlarining struktur va semantik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Izlanishlar jarayonida terminlarning morfologik tuzilishi, yasash modellari hamda ularning ma'no tarkibi o'rganiladi. Shuningdek, ikki til terminologiyasida uchraydigan umumiylik va farqlar aniqlanib, ularning lingvistik sabablari izohlanadi. Maqola natijalari o'quv qurollari terminologiyasini tizimlashtirish, standartlashtirish hamda tarjima jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'quv qurollari, terminologiya, termin, struktur tahlil, semantik tahlil, qiyosiy tahlil, morfologik tuzilish, leksik-semantik xususiyatlar, termin yasash, lingvistik tadqiqot.

СТРУКТУРНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ УЧЕБНЫХ СРЕДСТВ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Хамиджонова Дилнурса Муҳиддинжон қизи
Андижанский государственный институт иностранных языков, стажёр-исследователь

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ структурных и семантических особенностей терминов учебных средств на материале английского и узбекского языков. В ходе исследования рассматриваются морфологическая структура терминов, модели их образования, а также их семантические характеристики. Кроме того, выявляются сходства и различия в терминологии двух языков и даётся их лингвистическое объяснение. Результаты исследования могут быть использованы для систематизации и стандартизации терминологии учебных средств, а также для совершенствования переводческой практики.

Ключевые слова: учебные средства, терминология, термин, структурный анализ, семантический анализ, сравнительный анализ, морфологическая структура, лексико-семантические особенности, терминообразование, лингвистическое исследование.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF TERMS RELATED TO EDUCATIONAL TOOLS (BASED ON ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

Khamidjonova Dilnura Muhiddinjon qizi
Andijan State Institute of Foreign Languages, Trainee Researcher

Abstract

This article presents a comparative analysis of the structural and semantic features of terms related to educational tools in English and Uzbek. The study examines the morphological structure of terms, their formation models, and their semantic characteristics. In addition, similarities and differences between the terminological systems of the two languages are identified and explained from a linguistic perspective. The results of the research can contribute to the systematization and standardization of educational terminology, as well as to the improvement of translation practices.

Keywords: educational tools, terminology, term, structural analysis, semantic analysis,

comparative analysis, morphological structure, lexical-semantic features, term formation, linguistic research.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya masalalari alohida ilmiy yoʻnalish sifatida shakllanib, turli sohalarga oid terminlarning lingvistik xususiyatlarini oʻrganish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Xususan, taʼlim tizimida qoʻllaniladigan oʻquv qurollari bilan bogʻliq terminlar nafaqat tilshunoslik, balki pedagogika va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur terminlar taʼlim jarayonining mazmunini ifodalash, bilimlarni uzatish va oʻzlashtirish jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Bugungi globallashtirish sharoitida turli tillardagi ilmiy va oʻquv adabiyotlarining oʻzaro almashinuvi kuchayib bormoqda. Bu esa, ayniqsa, ingliz va oʻzbek tillaridagi oʻquv qurollari terminlarini qiyosiy oʻrganish, ularning struktur va semantik xususiyatlarini aniqlash zaruratini yuzaga keltiradi. Terminlarning tuzilishi, yasash modellari va maʼno tarkibini oʻrganish ularning tizimlilikini taʼminlash hamda aniq va mos ekvivalentlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va oʻzbek tillarida qoʻllaniladigan oʻquv qurollari terminlarining struktur va semantik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: terminlarning lingvistik mohiyatini aniqlash, ularning morfologik tuzilishi va yasash modellarini tahlil qilish, semantik xususiyatlarini ochib berish hamda ikki til terminologiyasidagi oʻxshash va farqli jihatlarni aniqlash.

Tadqiqotning obyekt sifatida oʻquv qurollari bilan bogʻliq terminlar tizimi tanlangan boʻlsa, predmeti esa mazkur terminlarning struktur va semantik xususiyatlaridan iborat. Tadqiqotda qiyosiy, tavsifiy va tahliliy metodlardan foydalanildi.

Oʻquv qurollari terminlarining nazariy asoslari. Termin va terminologiya masalalari zamonaviy tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Termin — bu muayyan soha doirasida aniq bir tushunchani ifodalovchi, maʼnosi chegaralangan va tizimli birlikdir [5]. Terminlar odatiy soʻzlardan farqli ravishda aniqlik, bir maʼnolilik va kontekstga kam bogʻliqlik kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Terminologiya esa muayyan fan yoki faoliyat sohasiga oid terminlar majmui hamda ularni oʻrganuvchi ilmiy yoʻnalish sifatida talqin etiladi [5]. Taʼlim tizimida qoʻllaniladigan oʻquv qurollari terminlari alohida terminologik qatlamni tashkil etadi. Ushbu terminlar darslik, qoʻllanma, metodik vositalar, texnik jihozlar va boshqa taʼlim vositalarini ifodalashda qoʻllaniladi. Masalan, ingliz tilida *textbook*, *workbook*, *teaching aid*, *visual material* kabi birliklar mavjud boʻlsa, oʻzbek tilida *darslik*, *ish daftari*, *oʻquv qoʻllanma*, *koʻrgazmali vosita* kabi terminlar keng qoʻllaniladi.

Oʻquv qurollari terminlarining shakllanishi tilning ichki imkoniyatlari hamda tashqi omillar, xususan, boshqa tillardan oʻzlashuv jarayoni bilan chambarchas bogʻliqdir. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro ilmiy til sifatida taʼsiri natijasida koʻplab terminlar oʻzbek tiliga bevosita yoki bilvosita kirib kelmoqda. Bu jarayon terminlarning struktur va semantik jihatdan boyishiga olib keladi. Shuningdek, terminlarning tizimlilik va standartlashuvi muhim rol oʻynaydi. Chunki bir tushunchani turli shakllarda ifodalash ilmiy aniqlikka putur yetkazishi mumkin. Shu bois oʻquv qurollari terminlarini ilmiy asosda oʻrganish, ularni tartibga solish va yagona tizimga keltirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Oʻquv qurollari terminlarining struktur xususiyatlari. Oʻquv qurollari terminlarining struktur xususiyatlarini oʻrganish ularning qanday tuzilganligi, qaysi modellarda yasalganligi hamda tarkibiy qismlarining oʻzaro munosabatini aniqlashga xizmat qiladi. Struktur jihatdan terminlar sodda, qoʻshma va birikmali turlarga ajratiladi. Sodda terminlar bir asosdan iborat boʻlib, koʻpincha bir komponentli birliklar sifatida namoyon boʻladi [1]. Masalan, ingliz tilidagi *book*, *chart*, *map* kabi terminlar hamda oʻzbek tilidagi *darslik*, *xarita* kabi birliklar sodda terminlarga kiradi. Ushbu turdagi terminlar ixchamligi va tez qoʻllanishi bilan ajralib turadi.

Qoʻshma terminlar ikki yoki undan ortiq asosning birikishi orqali hosil boʻladi. Ingliz

tilida *blackboard*, *notebook*, *textbook* kabi birliklar qo'shma terminlarga misol bo'la oladi. O'zbek tilida esa *ish daftari*, *o'quv qo'llanma* kabi terminlar semantik jihatdan bir butun tushunchani ifodalaydi. Bunday terminlar murakkab tushunchalarni aniqroq ifodalash imkonini beradi [7].

Birikmali terminlar esa ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zlarning sintaktik bog'lanishi asosida yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilida *teaching aid*, *visual material*, *educational equipment* kabi terminlar, o'zbek tilida esa *ko'rgazmali qurol*, *o'quv vositasi*, *didaktik material* kabi birliklar ushbu turga kiradi. Bu kabi terminlar ko'pincha aniqlovchi va aniqlanuvchi munosabatiga asoslanadi.

Shuningdek, o'quv qurollari terminlarining yasashida affiksatsiya, kompozitsiya va qisqartma usullari muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida affiksatsiya orqali *educational*, *instructional* kabi hosila birliklar yuzaga kelsa, o'zbek tilida *o'qituvchi*, *tarbiyaviy* kabi terminlar affikslar yordamida shakllanadi [2].

Demak, o'quv qurollari terminlarining struktur jihatdan xilma-xilligi ularning til tizimidagi faol va dinamik qatlam ekanligini ko'rsatadi. Bu esa ularni chuqur lingvistik tahlil qilish zaruratini yanada oshiradi.

O'quv qurollari terminlarining semantik xususiyatlari (qiyosiy tahlil). O'quv qurollari terminlarining semantik xususiyatlarini o'rganish ularning ma'no tarkibi, funksional yuklamasi hamda turli tillardagi ifodalanish usullarini aniqlashga xizmat qiladi. Terminlar, odatda, aniq va bir ma'noli bo'lishi bilan ajralib turadi, biroq amaliy qo'llanishda ularning semantik ko'lami kengayishi yoki torayishi mumkin. Ingliz va o'zbek tillaridagi o'quv qurollari terminlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida ularning ma'no jihatidan o'xshash va farqli tomonlari aniqlanadi.

Masalan, ingliz tilidagi *textbook* termini o'zbek tilida *darslik* deb tarjima qilinadi va har ikki tilda ham asosiy o'quv manbasini anglatadi. Bu holat to'liq semantik moslikni ifodalaydi. Biroq ayrim terminlarda qisman moslik kuzatiladi. Masalan, ingliz tilidagi *workbook* termini o'zbek tilida *ish daftari* deb tarjima qilinadi. Har ikkisi ham mashqlar bajarishga mo'ljallangan bo'lsa-da, ularning qo'llanish doirasi va metodik vazifalarida ayrim farqlar mavjud bo'lishi mumkin [3].

Shuningdek, semantik tafovutlar ham uchraydi. Masalan, ingliz tilidagi *teaching aid* termini keng ma'noda har qanday yordamchi vositani anglatadi, o'zbek tilida esa bu tushuncha *o'quv vositasi* yoki *ko'rgazmali qurol* kabi bir nechta terminlar orqali ifodalanadi. Bu esa bir terminning turli tillarda bir necha ekvivalentlarga ega bo'lishini ko'rsatadi.

O'quv qurollari terminlarida sinonimiya va polisemiyaning mavjudligi ham kuzatiladi, biroq ilmiy terminologiyada bu holat cheklangan bo'lishi lozim. Chunki terminning asosiy vazifasi aniqlikni ta'minlashdir. Shu sababli terminlarning standartlashtirilishi va yagona ma'noda qo'llanishi muhim ahamiyatga ega.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi o'quv qurollari terminlari umumiy semantik asosga ega bo'lsa-da, ularning ifodalanishida milliy va lingvistik xususiyatlar sezilarli rol o'ynaydi.

Natijalar va muhokama. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, ingliz tilida o'quv qurollari terminlari ko'proq ixcham va qisqa shaklda ifodalanadi, o'zbek tilida esa ular ko'pincha birikmali va izohli shaklda namoyon bo'ladi. Struktur jihatdan ingliz tilida kompozitsiya usuli ustun bo'lib, ikki yoki undan ortiq komponentning qo'shilishi orqali yangi terminlar hosil qilinadi (*textbook*, *notebook*, *blackboard*), o'zbek tilida esa terminlar ko'proq sintaktik birikmalar asosida shakllanadi (*o'quv qo'llanma*, *didaktik material*, *ko'rgazmali vosita*) [6].

Bu holat har ikki tilning tipologik xususiyatlari bilan izohlanadi. Ingliz tilining analitik tabiati qisqa va ixcham terminlar yaratishga imkon bersa, o'zbek tilining agglutinativ va sintaktik imkoniyatlari kengroq ifodaviy birliklar hosil qilishga xizmat qiladi. Natijada ingliz tilida terminlar ko'proq leksik darajada shakllansa, o'zbek tilida ular sintaktik darajada rivojlanadi. Semantik jihatdan esa har ikki til terminlari umumiy tushunchalarni ifodalasa-da, ularning ifodalanishida milliy-lingvistik xususiyatlar muhim rol o'ynaydi [9]. Ingliz tilida terminlar

ko'pincha umumlashtiruvchi xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida ular aniqroq va differensial birliklar orqali ifodalanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari terminlarning quyidagi semantik guruhlarga ajralishini ko'rsatdi:

- to'liq ekvivalentli terminlar (*textbook — darslik*);
- qisman ekvivalentli terminlar (*workbook — ish daftari*);
- ko'p variantli ekvivalentlar (*teaching aid — o'quv vositasi / ko'rgazmali qurol*) [8].

Ayniqsa, uchinchi guruh terminlari tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Chunki bitta termin turli kontekstlarda turlicha tarjima qilinishi mumkin. Bu esa terminologik noaniqlikka olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida terminlarda sinonimiya va variantlilik holatlari ham kuzatildi. Masalan, o'zbek tilida *o'quv vositasi* va *didaktik material* terminlari ayrim hollarda sinonim sifatida qo'llanadi. Biroq ilmiy terminologiyada bunday holatlar cheklangan bo'lishi lozim, chunki terminning asosiy vazifasi aniqlik va yagona ma'nolilikni ta'minlashdir.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida o'quv qurollari terminlari umumiy semantik asosga ega bo'lsa-da, ularning struktur va semantik ifodalanishida sezilarli farqlar mavjud. Bu farqlar til tizimining ichki qonuniyatlari hamda milliy tafakkur bilan bog'liq.

Shu bilan birga, terminlarni standartlashtirish va yagona ekvivalentlarini ishlab chiqish zarurati dolzarb masala sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa ilmiy kommunikatsiyada aniqlik va tushunarlikni ta'minlashga xizmat qiladi [4].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijasida o'quv qurollari terminlarining struktur va semantik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari misolida qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu terminlar struktur jihatdan sodda, qo'shma va birikmali shakllarda namoyon bo'lib, ularning yasashida tilning ichki imkoniyatlari hamda o'zlashma jarayonlari muhim rol o'ynaydi. Semantik jihatdan esa o'quv qurollari terminlari asosan aniq va bir ma'noli bo'lishga intiladi, biroq ayrim hollarda qisman moslik, ko'p variantlilik va sinonimiya holatlari ham kuzatiladi. Ingliz va o'zbek tillari terminologiyasi o'rtasida umumiyliklar mavjud bo'lsa-da, ularning ifodalanishida milliy-lingvistik xususiyatlar sezilarli darajada namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ayrim terminlarning turli ekvivalentlar orqali ifodalanishi tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi aniqlandi. Shu bois o'quv qurollari terminologiyasini tizimlashtirish, standartlashtirish va ularning aniq ekvivalentlarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari o'quv qurollari terminologiyasini chuqurroq o'rganish, ularni ilmiy asosda tartibga solish hamda tarjima amaliyotini takomillashtirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sager J. C. Terminologiyani qayta ishlash bo'yicha amaliy kurs. — Amsterdam: John Benjamins, 1990.
2. Cabré M. T. Terminologiya: nazariya, metodlar va qo'llanmalar. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.
3. Crystal D. Tilshunoslik va fonetika lug'ati. — Oksford: Blackwell, 2008.
4. Nida E. A. Tarjima faniga tomon. — Leyden: Brill, 1964.
5. Reformatskiy A. A. Tilshunoslikka kirish. — Moskva: Aspekt Press, 2005.
6. Vinokur G. O. Rus texnik terminologiyasida so'z yasashining ayrim hodisalari haqida. — Moskva, 1994.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
8. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
9. Madvaliyev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. — Toshkent, 2017.